

fjarri flestum handritum (nema að sjálfsgöðu *Br), og útgáfa hans er ófullkomin og stundum villandi (sbr. *Guðmundar sögur biskups* I (EA B6, 1983), § 9.3.2). Útgáfa Kálunds er notadrygst, en þó eru á henni annmarkar, eins og komið hefur fram í þeirri smávægilegu athugun sem hér er birt. Hann hafði ekki tök á að nota *Br nema að litlu leyti, vanmat 204 og leitaði yfirleitt ekki til texta Guðmundar sagna í handritunum sjálfum. Fyrir bragðið eru villur enn á sveimi í Sturlunguútgáfum, sem hægt er að leiðrétta með tilstyrk varðveittra handrita.

S.K.

AÐ HRELLA, HRESSA OG REISA UPP

PÁLS SAGA EREMITA er prentuð í *Heilagra manna sögum* Ungers, II, bls. 183–92, eftir eina handritinu sem hún er varðveitt í, Perg. fol. nr. 2 í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, bl. 57–59. Það handrit var gefið út ljósprentað 1962 sem IV. bindi í ritröðinni *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile, Lives of Saints*, með inngangi eftir Peter Foote, þar sem (bls. 25) er bent á þrjár útgáfur latínusögunnar sem hér liggur að baki, *Vita sancti Pauli eremita* eftir Jerónímus kirkjuföður.

Í sögunni segir m. a. af því, að Antóníus leitar Pál uppi í helli sínum, en Páll hefur þá þrettán vetur og hundrað tírætt og hefur ekki séð annan mann síðan hann var sextán vetra gamall. Páll spyr Antóníus tíðinda úr heiminum og m. a. (HMS II, bls. 188; EIM IV, bl. 58vb)

hvort nockut hrellazt vpp fornar borgir.

Þetta orðasamband er tekið upp í orðabók Fritzners meðal dæma um sögnina ‘hrella’ og án þess að hér sé gert ráð fyrir sérstakri merkingu sagnarinnar. Gegn því rísa þó þrjár mótbárur: 1) Í öllum öðrum dæmum Fritzners er það fólk sem hrellist, en ekki hlutir. 2) Engin önnur dæmi eru um orðasambandið ‘hrella(st) upp’. 3) Í öllum latínutextunum sem Peter Foote vísar til er setningin

an in antiquis urbibus nova tecta consurgant (consurgunt),

þ. e. ‘hvort ný hús rísi í fornum borgum’.

Sú spurning vaknar, hvort “hrellazt” kunni að vera misritun fyrir “reisazt”, svo upp komin, að í forriti hafi oft verið ‘r’- fyrir ‘hr’- og þá hafi skrifari verið vanur að breyta í ‘hr’-; það hafi hann einnig gert hér af vangá og auk þess mislesið ‘if’ sem ‘ll’. Einnig væri hugsanlegt að í

forriti hefði staðið “ref”- (með ‘e’ fyrir ‘ei’, eins og stundum er í gömlum handritum) og slíkur ritháttur orðið til að villa skrifarann.

Önnur leiðréttingartilgáta er þó líklega nærtækari, þ. e. að hér eigi að standa “hressazt”, og væri þá mislesturinn einungis í því fólgin, að skrifari hefði í forriti mislesið ‘ff’ sem ‘ll’; ‘f’ forritsins hefur þá væntanlega aðeins náð niður í línu, eins og ‘l’, en ‘f’ skrifarans (Orms Loftsonar á 15. öld) teygir sig niður fyrir línu.

Samkvæmt vitnisburði orðabóka er það oftast fólk eða annað lifandi sem hressist (upp), en Guðbrandur Vigfússon og Fritzner hafa báðir í orðabókum sínum dæmi um að ‘hressa’ sé notað um viðgerð húsa:

bað Guðmundr biskup Sigurð, at hann skyldi ráðast norðr til Munkaþverár ok hressa staðinn, er mjök var af sér kominn at húsum.

Þetta er úr Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar, og textinn er tekinn upp í orðabækurnar eftir tveimur elstu útgáfum Sturlunga sögu (1817–20 og 1878), en þær eru reistar á handritum runnum frá Reykjarfjarðarbók (sbr. útgáfu Kálunds (1906–11) I, bls. 271). Í Króksfjarðarbók Sturlungu stendur hins vegar “reisa” í stað ‘hressa’, sbr. útgáfu Kálunds, og sú sögn er höfð í útgáfu Jóns Jóhannessonar o. fl. (1946).

Eflaust er ‘hressa’ upphaflegri lesháttur á þessum stað í Íslendinga sögu, því að sú sögn er í texta Guðmundar sögu A (sbr. *Guðmundar sögur biskups* I (EA A6, 1983), c. 123), en stuðningur hennar við annan handritaflökk Sturlunga sögu er oftast traust kennimark um upphaflegan texta (sbr. stemma í greininni hér á undan).

Í Guðmundar sögum B og D er hliðstæðu umræddrar málsgreinar ekki að finna, en hins vegar í Guðmundar sögu C (Papp. 4to nr. 4, bl. 37v), þar sem talað er um að ‘hressa upp staðinn’, sem er hliðstætt því orðalagi sem ætla má að hafi verið í Páls sögu. Papp. 4to nr. 4 (sem er eina handrit Guðmundar sögu C, sem til er að dreifa á þessum stað), er að vísu frá 17. öld, en það á rætur að rekja til miðaldahandrits.

Guðbrandur Vigfússon nefnir í orðabók sinni ‘hressa upp’ í merkingunni ‘to restore a building’ og vísar þar til AM 623 4to, bls. 14, þar sem stendur:

. . . sia goþ niþiņr domi(tian)us lét niþr briota allar kirk[ior þ]er er iþessom svéitóm varo en nv vil ec þess [biþi]a yþr at er latit þer vp ressa jollom þeim heroþom er vndir yþr ero. . . . En siþan varo kirk(i)or vpp reistar. sva sem postolinn béidi.

Þetta er úr Jóns sögu postula, en í útgáfu Ungers (*Postola sögur* (1874), bls. 457) er “ressa” mislesið “reisa”, og þannig er hluti af þessum texta tekinn upp í orðabók Fritzners sem dæmi um ‘reisa upp’ í merkingunni ‘restaurere’.

Í útgáfu Finns Jónssonar (*AM 623, 4°* (1927), bls. 12) er réttilega prentað “ressa”, en í inngangi (bls. vi) taldi Finnur að “ressa” kynni að vera villa fyrir ‘reisa’, enda væru ekki önnur dæmi þess í handritinu að ritað væri ‘r’- fyrir ‘hr’-. Þar að auki er ‘reisa upp’ notað fáum línnum neðar í textanum, og við sömu sögn — eða a. m. k. sömu merkingu — mætti búast á báðum stöðum.

Auk framantaldra dæma forn málsorðabóka um ‘hressa’ í sambandi við mannvirki er eitt í seðlasafni orðabókar Árnanevndar (AMKO) úr Trójumanna sögu (útg. Jonna Louis-Jensen (EA A8, 1963), bls. 105–106):

... ad grid være sett iij vetr ad þeir græfi dauða menn en græddi þæ er sarir voro hresti herbvdir sínar oc vigi oc byggi vapn sín ...

Þetta er orðalag S-texta Trójumanna sögu, og í O-texta sögunnar (ofar á bls. 106) er so. ‘hressa’ einnig haft með ‘herbúðir’ og ‘vígi’ sem andlög, og sama máli gegnir um α -gerð Trójumanna sögu (útg. Jonna Louis-Jensen (EA A9, 1981), bls. 37); ‘hressti herbúðir sínar og vígi’ svarar til ‘moenia renovant’ í hliðstæðum latneskum texta (*Daretis Phrygii de Exidio Troiae Historia*, útg. F. Meister (1873), bls. 28).

Því til styrktar að ‘hressa upp’ hafi verið til þegar í miðaldamáli má nefna eina dæmi AMKO um no. ‘upphressing’ úr bréfi 1430:

En ver uilium ath hon edr hennar vmbodzmann ædr viner luki til heilagrar hola kirkiu uppressingar xv merkr ... (DI IV, nr. 445).

Hér er reyndar ekki alls kostar ljóst hvort átt er við kirkjubygginguna eða kirkjuna sem stofnun, en hins vegar bendir stafsetningu eindregið til þess að um sé að ræða ‘upphressingu’ fremur en ‘uppreisningu’, sem getur haft svipaða merkingu, eins og síðar verður rakið. (Það skal tekið fram að skrifari bréfsins (í bréfabók Jóns biskups Vilhjálmssonar), Jón Egilsson, skrifar mjög norskuskið mál (sbr. EA A7, bls. xliii og xlvii), en annars er ‘r’- fyrir ‘hr’- mjög fátítt á 15. öld.

Orðabók Háskóla Íslands (OH) hefur þó nokkur dæmi um ‘hressa’ með mismunandi forsetningum um viðgerð húsa eða annara bygginga. Í elstu dæmunum er forsetningin ‘að’, t. a. m. í máldaga frá 1553:

hafdi (hann) hrest at kirk[i]une til xv aura (DI XII, nr. 363).

Í yngri dæmum OH eru orðasamböndin 'hressa við' (og no. 'við-hressing', 'hressa upp' (eða 'upphressa') og 'hressa upp á', sbr. einnig orðabók Sigfúsar Blöndal.

Næst því orðalagi sem hér er einkum til umræðu fer dæmi OH úr máldagabók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1655:

kyrkian miog ageingilig þo fyrer 6 arum hafi vpphrest verit (Bps. AII, 10, bl. 31v).

Án forsetningar hefur Guðmundur Andrésón

Hresse/ hreste/ Restauo, reficio (*Lexicon Islandicum* (1683), bls. 122).

Auk dæmisins úr Jóns sögu postula um 'reisa upp', sem getið var hér að framan, hefur Fritznar aðeins eitt dæmi um 'reisa upp (hús)', en það er úr Ólafs sögu helga eftir Snorra:

Ólafr — lét þar þegar búast um í þeim húsum, er uppi stóðu, en reisa upp þau, es áðr vóru fallin.

Enginn vafi leikur á því, að hér hefur staðið 'reisa upp' frá öndverðu (sbr. útgáfu Jóns Helgasonar á Ólafs sögu sérstöku (1941), bls. 86, og Heimskringluútgáfu Finns Jónssonar (1893–1901) II, bls. 61).

AMKO hefur mörg fleiri dæmi um 'reisa upp' notað um mannvirkja-gerð, og í sumum tilvikum er um nýsmíðar að ræða eins og á eftirfarandi stöðum:

þa let hann vpp reisa agætliga spitala þar er aldyðv vegr var (Blasius saga, *Arnarnagnæanische Fragmente*, útg. G. Morgenstern (1893), bls. 31).

Medr þessu godzi . . . uar um havstid ok uetrinn mikitt uppreist af kirkiu heilagrar guds modr Marie (*Maríu saga*, útg. Unger (1871), bls. 643; á seðli AMKO er tilfærð latneska hliðstæðan: *ecclesia . . . constructa est*).

. . . hvert þat smidi, sem af litt hogum manni er uppreist, þolir eigi at eins ofagrt lyti smidarinnar, helldr iafnvel lastaudgan skada nidr-fallz ok hrapanar (Nikulás saga Bergs Sökkasonar, HMS II, bls. 50).

Nýsmíðarmerkinguna getur no. 'uppreist' einnig haft, sbr.

þar var eitt nytt hus j upp reist ok smidr at verki sino (Drauma-Jóns saga, útg. R. I. Page, *Nottingham Medieval Studies* I (1957), bls. 40).

Sömu merkingu hefur 'uppreist' væntanlega í 'uppreistarsaga', en það orð er haft um sköpunarsöguna (liber genesis), sbr. t. d.

Sva seger i upreistar szogo at i uphafe scapaþe guþ himin oc iorþ (*Homiliu-bók*, útg. Wisén (1872), bls. 25).

Oftar virðist þó 'reisa upp' haft um að endurreisa það sem áður var fallið eins og í dæmi Fritznars úr Ólafs sögu helga, sem tekið var upp hér að framan. Svo er t. a. m. á eftirtöldum stöðum:

... allar borgir oc þei i sinv riki let hann efla oc vpp reisa ef aðr vorv niðr fallnar eða fyrndar (*Stjórn*, útg. Unger (1862), bls. 570; sbr. einnig bls. 636).

Sidan snua þeir brædr til einar audrar borgar. ok reisa hana vpp. ok byggia hana (*Gyðinga saga*, útg. Guðmundur Þorláksson (1881), bls. 39).

... fór hann um öll heruð Hispanie ok endrbætti kristnina, þar sem (+ þess *b*) þurfti, en reisir upp klaustr ok kirkjur, þær (*b*; þar *B*) sem Agulandus ok sonr hans Jamund hafði (höfðu *b*) áðr niðr brotit (*Karlamagnús saga*, útg. Unger (1860), bls. 263).

Sums staðar kann þó að vera mjótt á mununum hvort 'reisa upp' merkir að endurreisa frá grunni eða gera við, sbr. t. a. m.

... uilium uer nu snua ollu lidi uaro til Iorsala borgar. ok reisa hana vpp. styrkia hana. ok reinsa. ok sua þa hina helgu stadi. sem þar ero saurgadir ok spilltir (*Gyðinga saga* (1881), bls. 16–17).

Líku máli getur gegnt um no. 'uppreising':

þvi skolv þer nv ... giallda aprt tekít fe til vppræisingar oc endrbætingar [*lat. ad instaurationem 4 Reg 12,7*] havrnaðra hlvtá (*Stjórn* (1862), bls. 632).

Hér má bæta því við, að framar í sama kafla Stjórnar er so. 'instaurare' þýtt 'endrbæta' og 'bæta at', þannig að 'uppreisingar' virðist vera viðbót þýðanda, enda er þýðingin ekki nákvæm; 'hrørnaðra hluta' samsvavar 'templi' í biblútexatanum.

Niðurstaða þessarar litlu athugunar er sú, að örugg dæmi um 'hressa' í merkingunni að gera við hrörleg mannvirki séu í Íslendinga sögu Sturlu Þórðarsonar og í Trójumanna sögu, og trúlega er orðalagið 'hressa upp' í Guðmundar sögu C komið upp fyrir lok miðalda, enda fær það stuðning af no. 'upphressing'.

'Reisa upp' hefur víðtækari merkingu en 'hressa (upp)', og merkingar þessara tveggja orðasambanda virðast geta skarast. Því er ekki einsýnt hvor sögnin muni vera upphafleg í Jóns sögu postula, sem vitnað var til hér að framan.

Í orðum Páls sögu eremita, sem urðu tilefni þessara skrifa, fær hvor sögnin sem er e. t. v. staðist, en notkun miðmyndar er vísbending um að 'hressask' sé þar upphaflegur lesháttur, enda væri þá um minnstu hugsanlega misritun að ræða; að borgir 'hrellisk upp' nær engri átt.

Að lokum vil ég þakka Helle Degnbol AMKO og Guðrúnu Kvaran OH fyrir liðsinni og þarfar ábendingar.

S.K.

PÁFAVILLA ARA FRÓÐA

Í VARÐVEITUM texta Íslendingabókar er sú alkunna villa að Leó sjöundi er sagður hafa verið páfi þegar Ísleifur var vígður til biskups. Reyndar mun Ari hafa nefnt Leó níunda, eins og gert er í Kristni sögu, Haukdæla þætti og Jóns sögu helga. Í Hungurvöku segir að Ísleifur hafi farið 'til fundar við Leonem páfa' áður en hann var vígður, en þar er Leó ekki tölusetur.

Hins vegar lést Leó páfi níundi í apríl 1054 eftir að hafa verið páfi í fimm ár. Þá var páfalaust í eitt ár uns Viktor annar vígðist til páfa í apríl 1055, en hann var páfi rúm tvö ár. Viktor hefur því verið páfi þegar Ísleifur vígðist, því að enginn vafi leikur á að það var 1056 (sbr. Hans Bekker-Nielsen, 'Hvornaar blev Ísleifr Gizurarson bispeviet?', *Opuscula I* (BA XX, Kh. 1960), bls. 335–38).

Árni Magnússon leitaðist við að skýra þessa missögn Íslendingabókar á þann veg að Ísleifur hefði í rauninni fundið Leó páfa í Róm; það hefði Ari vitað, en ekki athugað að annar páfi var tekinn við áður en Ísleifur vígðist (*Árni Magnússons levned og skrifter II* (Kh. 1930), bls. 75–77). Svipaða skýringu er víðar að finna, síðast — með fyrirvara — hjá Jakobi Benediktssyni (*Íslendingabók, Landnámabók* (Ísl. fornrit I, Rv.